

Sociálně tržní ekonomika jako relevantní koncepce hospodářské politiky ve 21. století¹

Oldřich KRPEC – Vladan HODULÁK*

Social Market Economy as a Relevant Economic Policy Concept for 21 Century

Abstract

This paper aims to contribute to the theoretical discussion of Social Market Economy concept and his compatibility with main premises of neoclassical economic goal of optimal economic efficiency. We will shortly discuss the historical and social context of Ordoliberalism and Freiburg school; subsequently apply the concepts of institutional economy and concepts of economic theory of democracy. The compatibility of normative institutional order and requirements of contemporary economic policy will be discussed in connection with topics as a social order and policy, social capital, economic policy decision making and state-market relations in modern democratic society.

Keywords: social market economy, ordoliberalism, modern democracy

JEL Classification: A13, B20, B25, E60, E61

Úvod

Tato stať si klade za cíl diskutovat konkrétní vymezení konceptu sociálně tržní ekonomiky (STE) jako relevantního přístupu k hospodářské politice. Přestože zmíníme i historický a ideový kontext, ve kterém koncept sociálně tržní ekonomiky vznikl, nejedná se nám v tomto textu o příspěvek k dějinám ekonomického myšlení. Navazujeme na tradici myšlení *ordoliberalismu* Waltera Eucken a Franze Böhma (freiburgská škola), která se stala základem formulace vlastní koncepce STE Ludwigem Erhardem a Alfredem Müllerem-Armackem.² Jako

* Oldřich KRPEC – Vladan HODULÁK, Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií, Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií, Joštova 10, 602 00 Brno, Česká republika; e-mail: krpec@iips.cz; hodulakv@gmail.com

¹ Tato práce byla podpořena z projektu *Zaměstnáním čerstvých absolventů doktorského studia k vědecké excelenci* (CZ.1.07/2.3.00/30.0009), který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

obecný teoretický rámec slouží *institucionální ekonomie* Geoffreyho Hodgsona. Ve stati pak aplikujeme přístup politické ekonomie na vybrané aspekty problematiky ustavení normativního řádu pro fungování tržní ekonomiky v současné demokratické společnosti. Využijeme k tomu některých konceptů a pojmového aparátu ekonomické teorie demokracie (Buchanan a Tullock, 1965; Downs, 1957) a ekonomie práva (Shavell, 2004).

Hlavním cílem stati však bude *diskuze kompatibility základních premis neoklasické ekonomie* (metodologický individualismus a racionální volba) a požadavku *socioekonomického řádu* (včetně státní/veřejné regulace³) obsaženého v koncepci STE. Naší výchozí tezí je konstatování, že v námi diskutovaných souvislostech lze hovořit o *vysoké míře kompatibility požadavku konstituování řádu s požadavkem optimální ekonomické efektivity systému*. Respektujeme navíc skutečnost, že v reálném prostředí může být aplikována jen taková koncepce, která *umožňuje zároveň dosažení vysoké míry sociálního konsenzu*. Celá diskuze je postavena na základních premisách *institucionální ekonomie*, podle které je každý socioekonomický systém do velké míry historicky specifický (Hodgson, 2001, s. 23). Neoklasická ekonomie pro nás proto představuje normativní teoretický přístup, který implicitně předpokládá určité institucionální uspořádání. Ordoliberalismus představuje explicitní přiznání této skutečnosti, a zároveň je pokusem o stanovení takového řádu, který by byl co nejvíce v souladu s předpoklady neoklasické ekonomie. Dílčí motivací k otevření této diskuze je pak v našem případě i problém *posunu významu a dezinterpretace konceptu sociálně tržní ekonomiky* a využívání tohoto kontextu v hodnotově (politicky) silně zatížené podobě. O to více považujeme rozbor vybraných aspektů této problematiky za relevantní v geografické oblasti postkomunistické Evropy.⁴

1. Ekonomický/hospodářský řád

Řádem rozumíme systém pravidel hry na základní, tzv. *konstituční úrovni* (srov. Eucken, 1992, s. 314; Böhm, 1937, s. 120). Vzhledem k tomu, že pravidla jsou základním definičním znakem institucí (Hodgson, 2001, s. 295), řád je

² Jelikož cílem naší stati není příspěvek k dějinám ekonomického myšlení, významové a terminologické posuny mezi koncepcí STE a ordoliberalismem zůstávají stranou naší pozornosti (k této problematice viz Goldschmidt a Wolgemuth, 2008). Stejně tak na některých místech odkazujeme na myšlenky Hayeka, který se v některých problémových oblastech (role trhu a konkurence při objevování a zcelování informací, kulturní evoluci a důraz na negativní regulaci) liší od koncepce STE v užším pojetí (viz Wörsdöfer, 2011).

³ Cílené ovlivňování podoby ekonomického systému a potřeba reformy jeho aspektů viz Böhm (1960; 1980) a Eucken (1950, s. 314).

⁴ I v našem prostředí bylo pochopitelně téma odborně diskutováno, zejména Geršl (2006), dále např. Krabec (2003) a Šulc (1990).

vlastně souborem základních institucí. Konstituční úroveň stanovuje taková pravidla, která regulují dostupné alternativy jednání agentů tehdy, kdy by bez takových pravidel nebylo dosaženo společensky preferovaného stavu umožňujícího dosahovat jednotlivcům jejich cíle. Instituce v tomto smyslu některé typy jednání omezují, ale na druhou stranu jiné druhy jednání umožňují. Řád STE má stanovit taková pravidla, která umožní efektivní fungování tržního mechanismu. Naopak jednání, které fungování tržní ekonomiky narušuje, má být řádem omezeno. V rámci *politiky řádu* tak nejde o odstranění tržních selhání, ale vůbec o umožnění koordinace lidí ve společnosti na základě tržního mechanismu.⁵ Důležitou normativní charakteristikou řádu v rámci STE je koncept subsidiarity. Jedinci by měla být umožněna co největší svoboda, a zároveň by měl nést za své jednání co největší míru zodpovědnosti. Stát má zasahovat pouze v nezbytně nutných případech a na tom místě, kde problém vznikl. Jedním z případů, kdy lze uvažovat o zásazích státu, je řešení *tržních selhání*. Tato oblast v koncepci STE spadá do oblasti *procesní politiky*.

Ekonomický řád v pojetí konceptu STE chápeme jako otevřený systém zaměřený na občana/spotřebitele a jeho vlastní potřeby a preference. Míra a kvalita uspokojení těchto potřeb je měřítkem úspěšnosti a efektivity systému (srov. Böhm, 1982, s. 107 a n.; Müller-Armack, 1978, s. 326). Toto je normativní prvek, který je důsledkem veřejného/politického rozhodnutí na konstitutivním stádiu. Tímto zaměřením, kompatibilním s normativní pozicí metodologického individualismu (kompatibilní s neoklasickou ekonomikou), se liší od alternativních forem organizace socioekonomického systému.

Příkladem může být logika *raison d'état* – zaměření na velikost a prestiž národa/státu, kde jsou individuální agenti podřízeni tomuto cíli a mají sami (na tožpak jejich potřeby a preference) instrumentální povahu. Jsou jedním ze zdrojů moci národního celku a jejich zájmy jsou obětovány (Ratzel, 1923). Jiným příkladem je čistá forma *merkantilismu*. Příjem pracujících má v extrémní formě tohoto pohledu na hospodářskou politiku pokrýt pouze základní potřeby – tj. postačovat k regeneraci pracovní síly. Spotřebitelská poptávka má být omezená (minimalizuje se tak poptávka po domácí produkci, kterou je možné exportovat, i po importech). Ekonomický produkt má být ovšem co největší a specificky vychýlený ve prospěch produkce s vysokou přidanou hodnotou – nezávisle na preferencích domácích subjektů. V této „konspiraci vládců, producentů a obchodníků“ není užitek spotřebitele vůbec cílem hospodářské politiky. Poznamenáváme,

⁵ V souladu s původní verzí institucionální ekonomie chápeme *trh* nikoli jako výchozí předpoklad zkoumání, jak se děje implicitně v neoklasické ekonomii, nebo explicitně v nové institucionální ekonomii (Williamson, 1985, s. 143), ale jako jeden z možných typů lidské koordinace, který je zapuštěn do ostatních společenských institucí a jehož preference aktéry není automatická a musí být dále vysvětlena (srov. Hodgson, 2001, s. 255 – 256).

že tržní ekonomika, jako dnes dominantní systém organizace ekonomických vztahů, není samozřejmou, ani historicky převažující variantou (viz Polanyi, 2006). A platí rovněž, že uvedené ideové tradice jsou i dnes intenzivně zastoupeny v jednotlivých prvcích praktických hospodářských politik a v diskurzu, ve kterém jsou formovány.

Neregulovaný kapitalismus je systém, který je v rámci přístupu STE charakterizován individuální racionalitou agentů, která však nemusí být vždy optimální a racionální z kolektivního hlediska. Příkladem z období industrializace může být okamžitá maximalizace výstupu na pracovníka – racionální z pohledu jediné firmy může vést k nízké motivaci pro investice do lidského kapitálu, vzdělání a k nízké spotřebitelské poptávce. V současných ekonomikách jde typicky o únik agentů před tržní soutěží a snahu o přechod k jiné formě hospodářské koordinace, např. skrze zvyšování příjmů firem prostřednictvím veřejných podpor, ochrany aj. Za určitých podmínek je racionální z hlediska jediného soutěžitele nejen lobbying, ale i korupce úředníků či klientelismus. Dosahování renty v prostředí složitých ad hoc a na míru formulovaných právních norem (exportní a dovozní licence, monopoly, na míru šité technické standardy) je zároveň popřením tržní soutěže, ale i jejím logickým produktem (viz Buchanan a Tullock, 1965, s. 283 a n.; Vanberg, 2011, s. 15). Firma preferuje soutěž při svém vstupu na trh, pak je v jejím zájmu omezení trhu a obrana tržních podílů, často za veřejné asistence (národní šampioni). V důsledku logiky kolektivní akce (politiky jsou šity na míru aktivních a motivovaných nátlakových skupin) jsou výstupy politického systému vychýleny ve prospěch producentů, často velkých průmyslových podniků, mohou vznikat kartely a etablovat se monopoly (Erhard, 1988, s. 221; Eucken 2004, s. 172). V obchodní politice je preferována aktivní obchodní bilance (export na cizí trhy, dovozy jsou konkurence), za pozitivum je považována relativně slabá měna. Vše je opět vychýleno proti spotřebiteli a reprodukuje se tak (neo)merkantilistické politiky.

Sociálně tržní ekonomika je ekonomickým řádem preferujícím spotřebitele. Má se opírat o pravidla, která umožní volnou soutěž a vstupy na trh pro nové soutěžitele, domácí i zahraniční. Sociálně tržní ekonomika zvyšuje předvídatelnost dalšího vývoje a stabilitu společnosti. Občanu/spotřebiteli je za daného uspořádání umožněno na základě vlastního uvážení omezit současnou spotřebu a část příjmu investovat do budoucna (vzdělání, růst kvalifikace). V takovém systému je rovněž bezpečné spotřebovat část budoucích příjmů dnes (úvěr, hypotéka) a posílit tak poptávku a zvětšit velikost trhu, jenž je k dispozici producentům (domácím i zahraničním).

Trh je tak charakterizován vysokým stupněm soutěživosti (snadný vstup na trh), je orientován na uspokojování potřeb spotřebitele (převažuje cenová konkurence

nad necenovou) a je transparentní (jsou dostupné informace umožňující spotřebiteli provádět informovaná rozhodnutí). Takový trh je skutečně efektivním nástrojem alokace zdrojů a koordinace ekonomických aktivit, postaveným na nezkreslených cenách. Je stimulující, motivující, inovativní, efektivní a v neposlední řadě férový. Selhání jsou možná a přítomná (náklady informace, nejistota), ale jsou dočasná a probíhá proces učení.

2. Sociální dimenze tržního systému

Jak jsme již zmínili, specifickým požadavkem STE je orientace na občana/spotřebitele. *Cílem* a měřítkem úspěšnosti je míra uspokojení potřeb občana, nikoli budování moci a mocenské kapacity státu, nebo budování a ochrana silných průmyslových firem či udržování privilegií vybraných sociálních skupin (tzv. nové feudality). V tomto ohledu je tržní ekonomika *sociální* – tj. na společnost orientovaná (srov. Erhard, 1958, s. 1; Goldschmidt a Wolghemuth, 2008, s. 264 a n.).

Koncepce STE však zároveň konstatuje, že v komplexní, moderní společnosti, charakteristické pokročilou specializací a dělbou práce, jsou tradiční sociální skupiny a sítě (rodina, komunita) rozvolněny. Společnost za vysokou efektivitu v důsledku zapojení velkého množství aktérů do trhem koordinovaných ekonomických vztahů platí anonymitou – přirozená spontánní solidarita a altruismus jsou přetíženy. Rovněž tato oblast společenských aktivit se modifikuje – dochází k specializaci, profesionalizaci a komodifikaci. Z tohoto důvodu – tam, kde je to potřebné – stát může intervenovat k překonání dočasné slabé pozice individuů a skupin. V koncepci STE však existují pro tuto roli solidní ekonomické argumenty. Tato solidarita by měla být podmíněna existencí některého typu tržního selhání (Müller-Armack, 1978, s. 326 a n.).

Jako příklad tržního selhání lze uvést náklady informací a jejich zpracování, které zvyšují transakční náklady a vedou k neefektivním výsledkům (např. sledování tradičních postupů a ignorování potenciálně efektivnějších alternativ). V důsledku toho může docházet k omezení ekonomických aktivit. Jiným příkladem jsou konkrétní varianty necenové konkurence spojené se zneužitím postavení na trhu či vyhrazením trhu. Za významné tržní selhání je považována podprodukce statků, jejichž společenská užitečnost je vyšší než pobídky k jejich produkci existující v ekonomice. Takovou typickou pozitivní externalitou jsou např. inovace a znalosti, kdy užitek z nich je jen částečně kontrolován (a posiluje konkurenční pozici původce), zčásti ovšem uniká (únik informací, zpětné inženýrství) a prospívá celé ekonomice. Tím snižuje motivaci k produkci těchto statků jednotlivými aktéry. Podobně lze argumentovat u veřejných statků, takových,

v případe kterých platí, že jsou konzumovány potenciálně všemi aktéry, ale bez přímé vazby a možnosti efektivní kontroly hrazení jejich nákladů. Bez veřejné podpory produkce těchto statků či účinné kontroly černého pasažerství pak dochází k nižší než společensky efektivní úrovni produkce.

O omezení konkurence s dopadem na soutěžitele (domácí i zahraniční) a spotřebitele jde i tehdy, kdy veřejná autorita využije své regulační moci v souladu se zájmy konkrétních producentů a jejich skupin (technické požadavky, exkluzivní označení s vlivem na konkurenceschopnost zboží, výhradní licence a jiné regulace zdůvodněné veřejným zájmem) (srov. Mises, 1985, s. 76). V tomto případě se však jedná o selhání státu.

V případě existence tržních selhání existují důvody pro veřejnou intervenci. V důsledku přetížení spontánní solidarity udržující sociální řád existují rovněž argumenty pro určitou formu redistribuce.

2.1. Sociální řád

Společenská solidarita (sociální hodnoty) může být realizována do určité míry na úkor ekonomických hodnot – hospodářský systém, ve kterém dominuje tržní koordinace, ji produkuje jen ve velmi omezeném rozsahu. Základem fungování takového sociálního a hospodářského řádu je princip zodpovědnosti. Každý aktér je zodpovědný za svůj úspěch a životní standard. Tržní ekonomický systém, tak jak jej chápe koncept STE, je nejefektivnějším nástrojem koordinace ekonomických aktivit, sám produkující vysoký životní standard pro většinu aktérů (srov. Böhm, 1937, s. 105; Eucken, 2004, s. 315 a n.). Princip subsidiarity se aplikuje v tom smyslu, že stát nezasahuje do ekonomických aktivit jednotlivce potud, pokud tento přímo neohrožuje realizaci potenciálu jiných. Pečuje o svůj blahobyt ve všech směrech, kde soukromá aktivita je alespoň stejně efektivní jako veřejná politika. Princip vlastní odpovědnosti je pak doplněn solidaritou. Rovněž v tomto případě se uplatňuje obecný princip subsidiarity – kdy sociální funkce solidarity a altruismu mezi členy rodiny, komunity a širší společnosti je doplněna péčí o ty, kdo jsou znevýhodněni. Ta je poskytována na základě pojištění (soukromé pojištění je podprodukováno – jde o veřejný statek s pozitivní externalitou, a proto je podporováno či přímo nahrazeno státem), nebo je důsledkem konsenzu o nezbytnosti pomoci při určité míře chudoby anebo neakceptovatelné míře nerovnosti (viz Barr, 1992).

V koncepci STE je spravedlivé primárně takové uspořádání, kdy každý aktér získá podíl na bohatství odpovídající jeho úsilí. To stimuluje aktivitu a jde o motivační prvek i pozitivní příklad. Takový imperativ obsahuje požadavek společenské svobody – každý má právo na úspěch nezávisle na původu, výchozí podmínky nesmí determinovat výsledek. V tomto ohledu není dosud efektivnějšího

systému než tržní ekonomika. Existují však silné argumenty pro doplnění tržního koordinačního systém korektivem solidární/sociální spravedlnosti.

Pokud je distribuce bohatství považována mnohými za nespravedlivou, mohou nespokojení aktéři usilovat o změnu výsledku fungování systému násilným jednáním porušujícím dohodnutá pravidla. Za určitých okolností se určité skupiny obyvatelstva mohou pokusit o redefinici základních pravidel samotného řádu. Obojí by vedlo k destabilizaci systému, snížení jeho předvídatelnosti a zásadnímu nárůstu nákladů na (soukromou) ochranu. Mnoho komplexních aktivit probíhajících v rámci složitých výrobních a dodavatelsko-odběratelských vztahů by přestalo být efektivních. Zároveň by vzrostly náklady a snížila by se efektivita výkonu a ochrany vlastnických a majetkových práv. Sociální/redistributivní spravedlivost je proto do určité úrovně efektivní – soukromé i veřejné zdroje mohou být využity produktivně (nikoli na ochranu majetku a vynucení práv), tržní příležitosti jsou využity, komplexní a dlouhodobé vztahy mezi aktéry se vyplácí, rizika lze kontrolovat při přijatelných nákladech. Zde vidí koncepcí STE prostor pro tzv. sociální politiku.

2.2. Sociální politika

Sociální politika se pokouší o zlepšení hospodářské situace těch, kteří jsou považováni na základě přijatých pravidel za potřebné pomoci. Zajišťuje existenci těch, kdo nemohou pracovat. Omezuje nepřijatelné rozdíly v příjmech vzniklé v důsledku přílišných rozdílů ve výchozích podmínkách jednotlivých aktérů (Eucken, 2004, s. 291). Omezuje dopady maximalizace ekonomického výstupu z lidské práce ze strany zaměstnavatelů, kteří nemají dostatečné pobídky ze strany trhu k společensky žádoucím investicím do kvality lidského kapitálu (srov. Eucken, 2004, s. 300). Reaguje na strukturální změny v ekonomice (zrychlující se tempo změn – integrace trhů, rychlý přesun komparativních výhod) a snižuje tak nejistotu a zvyšuje pobídky k investicím do vlastní kvalifikace, které se zhodnocují v delším období (Eucken, 2004, s. 301 a 322). Vzhledem k tendenci aktérů přisuzovat disproporcionálně vyšší význam ztrátám než ekvivalentním ziskům (tendence k soukromému nadpojišťování, tj. nepřiměřeně omezit spotřebu a investice při relativně malém riziku ztráty budoucího příjmu) je adekvátní pojištění na centrální úrovni ekonomicky efektivnější než na úrovni individuální.

Sociální politika má řadu cílů. Patří mezi ně garance základní materiální svobody (svoboda od existenciálního nedostatku) – vytvoření podmínek pro dosažení přiměřeného příjmu umožňujícího individuální investice do vzdělání a opodstatňující omezení současné spotřeby ve prospěch budoucích výdělků (Nutzinger a Hecker, 2008). To zvyšuje pobídky ke zkvalitňování lidského kapitálu – aktéři si uvědomují možnosti moderní ekonomiky, efektivitu vyšší míry specializace,

mobility a pružné reakce na její proměny. Kultivace hodnoty sociální spravedlnosti vede k vyšší míře loajality k systému a ostatním členům společnosti, efektivní hodnotové socializaci, snižuje tendence k černému pasažérství a zneužívání veřejných služeb. Snižují se tak transakční náklady, náklady výkonu práva a vynucování smluv, zlepšují se podmínky pro fungování složitých a dlouhodobých hospodářských vztahů charakteristických vzájemnou interdependencí subjektů.

Naopak, je třeba připomenout, že náklady chudoby a vyloučení jsou vysoké. Marginalizace má tendenci se reprodukovat, fixní investice do lidského kapitálu (povinná školní docházka) a pozitivní externality produkce veřejných statků jsou ztraceny. Kromě přímých nákladů na neutralizaci problému (náklady na bezpečnost a ochranu majetku) se jedná o náklad ušlé příležitosti z využití lidských zdrojů. Chudoba má svou subjektivní i objektivní dimenzi – většina ze zmíněných nákladů je založena již subjektivním vnímáním vlastní situace jako neuspokojivé a vlastními silami obtížně řešitelné. Ti, kdo ve vyspělých společnostech dosáhli určitého standardu, mají v důsledku vysoké dynamiky současné světové ekonomiky mnoho co ztratit. Velká většina aktérů v současné společnosti činí dlouhodobá investiční rozhodnutí (dlouhodobé vzdělávání, úvěry, důchodové spoření). Citlivě vnímají změny v socioekonomickém prostředí, nejistoty a turbulence mohou mít dalekosáhlé a systematické následky na klíčové součásti současných ekonomik (finanční systém a hodnoty aktiv, trh s nemovitostmi, udržitelnost fiskální politiky). Jedním z důvodů pro politiku řádu v této oblasti je i zkušenost se spíše represivním charakterem typických přímých politických opatření v reakci na důsledky chudoby a vyloučení.

2.3. Sociální kapitál

Tržní ekonomika je sama institucí, je produktem specifické sociální kultury a hodnot. Samotné fungování tržní ekonomiky probíhá v zákonném rámci, řídí se ale také širšími sociálními normami a neformálními pravidly (srov. Eucken, 1992, s. 81). Taková pravidla – způsob, jak jednotlivci očekávají, že budou jednat ostatní účastníci tržních procesů – jsou ekonomicky relevantní. Důvěra a zodpovědnost jsou hodnotami, které mají pozitivní vliv na efektivitu ekonomických vztahů. Pokud je obvyklé dodržovat smlouvy a pravidla, nemusí být vynakládány soukromé ani veřejné zdroje na vynucení práv a umožnění jejich výkonu. Za určitých okolností proto může být vertikální přerozdělování efektivní a jeho následkem dojde jak ke zvýšení rovnosti a pocitu sociální spravedlnosti, tak ke zvýšení efektivity. Jedná se především o investice do lidského a sociálního kapitálu, které vedou ke zvýšení produktivity a změně motivace aktérů (Okun, 1975, s. 4). Sociální kapitál takto usnadňuje investice, činí je pravděpodobnějšími a ziskovějšími. Usnadňuje uzavírání dohod a smluv a tak zvyšuje

efektivitu hlubší specializace a dělby práce. Výhodnější je tak vstupování do složitých hospodářských vztahů s osobami mimo přímou, fyzickou kontrolu aktéra. Vysoká úroveň sociálního kapitálu je jednou z nejvýznamnějších výhod z hlediska atraktivity investičních příležitostí na určitém území a je důležitým předpokladem realizace tržních příležitostí. Státní zásahy v oblasti tvorby sociálního kapitálu nejsou procesní politikou, nýbrž politikou tvorby řádu. Podpora sociálního kapitálu není pokusem o nápravu tržního selhání. Trh jakožto specifická forma koordinace společenských vztahů je zapuštěn v dalších institucích a kultuře. Cílem podpory sociálního kapitálu je zajištění fungování institucí (soudní systém) a kultury (dodržování dohod), které povedou k zajištění předpokladů pro efektivní fungování tržní koordinace. Základním prvkem tvorby sociálního kapitálu je politika vzdělávání, která umožňuje socializaci aktérů ve směru slučitelném s udržení fungování řádu.

3. Problém státní intervence

V předchozích částech statě jsme se pokoušeli vymezit koncepci STE se zaměřením na argumentaci pro vytvoření obecného normativního řádu jako pravidel hry pro tržní ekonomiku a podporu veřejných zásahů do ekonomiky za účelem zvýšení její efektivity. V následující části se zaměříme na problémy, které jsou se státní/veřejnou intervencí spojeny. Tato diskuze problematických momentů procesní politiky (tj. snahy o regulační zásahy do konkrétních procesů a vztahů) je významnou součástí koncepce STE. Právě na základě takové diskuze je možné formulovat některé požadavky a doporučení pro veřejné regulativní zásahy do moderní tržní ekonomiky.

3.1. Dezinterpretace koncepce STE

Jak jsme upozornili již v úvodu, koncepce STE je často dezinterpretována a nesprávně vykládána zejména v současné politické praxi. Tato skutečnost je relevantní pro naši diskuzi, jelikož je symptomatická pro řadu problémů spojených s veřejnou regulací ekonomiky v politické realitě.

Koncepce STE je často interpretována jako argument pro přijatelnost kompromisů mezi veřejným zájmem a požadavky zájmových a nátlakových skupin (všimají si toho např. Goldschmidt a Wohlgemuth, 2008, s. 272). Politická reprezentace z různých důvodů produkuje politiky ve prospěch partikulárních zájmů, STE je chápána jako koncepce podporující přístup identifikující zájmy politicky vlivných skupin se zájmem veřejným (Böhm, 1980, s. 258). Takzvaná sociální dimenze ekonomiky je pak důvodem pro akceptování ekonomických

neefektivit a neprůchodnost reforem. Ohled na partikulární zájmy sociálních skupin usilujících o redistribuci příjmů ve svůj prospěch je vydáván za reflektování společenských požadavků kompatibilní s veřejným zájmem. Politiky jsou šité na míru angažovaným a silně motivovaným skupinám působícím v daném segmentu ekonomiky s odůvodněním, že se jedná o konzultaci dotčených subjektů a zohlednění jejich požadavků. Koncepce STE je tak používána jako ideový rámec pro obhajobu ekonomických neefektivit (úlitby voličům) či jinou formu merkantilistických politik (podpora vlivných odvětvových loby). Náklady nese v podobě neefektivit z omezení konkurence či přímých ztrát příjmu v důsledku transferů opět neorganizovaná většina. Takové užívání konceptu STE je tak v přímém rozporu s jeho základní logikou.

3.2. Příklady selhání státu

Mezi typické selhání státu z pohledu STE lze zařadit intervence do cenového mechanismu, kdy jsou na procesní úrovni (tj. jako nesystematické zásahy přímo do vztahů mezi subjekty) stanovovány minimální či maximální ceny ve prospěch konkrétních skupin a jejich zájmů (srov. Hayek, 1976, s. 128; Hayek, 1960, s. 224). Řada politik má účelové redistributivní konsekvence, zasahuje do tržních pobídek, omezuje vstup na trh. Není přitom obvykle zkoumáno, zda výsledkem politik je náprava označeného tržního selhání tj. typicky stimulace žádoucích a utlumení nežádoucích ekonomických aktivit.

Hospodářští aktéři v rámci politického procesu logicky usilují o redistribuci ve svůj prospěch a dosahují ji subvencemi, transfery, licencemi a monopoly (Böhm, 1960, s. 32; Eucken, 1992, s. 33). Jednotliví aktéři se snaží v rámci politik identifikovat své ekonomické aktivity jako zvláště významné a hodné veřejné podpory či ochrany (privilegované aktivity a firmy vůči ostatním v rámci ekonomiky, podpora domácích producentů vůči cizím). Taková redistribuce příjmů mezi jednotlivými subjekty vytváří alternativu k přizpůsobení se konkrétním změnám v domácí i světové ekonomice, snižuje tlaky na inovace, zlepšování služeb a koordinační efektivitu cenového mechanismu. V důsledku toho má vliv také na efektivitu, transparentnost a předvídatelnost trhu i veřejných rozhodovacích procesů. K popsaným charakteristikám selhání státu, na nichž lze demonstrovat některé typické projevy, patří například regulace zemědělských trhů, ochrana domácích producentů – vyhrazování trhu a chránění trhu, preference domácích výrobců v rámci veřejných zakázek, podpora odvětví na základě jejich zvláštního či strategického významu.

Zvláštní význam má permanence či vysoká setrvačnost jednotlivých (často mimořádných) opatření, které trvale deformují prostředí soutěže bez ohledu na změnu podmínek či zánik zájmů chráněných daným (v konkrétním historickém

kontextu vzniklým) kompromisem.⁶ Takto může vést podpora zemědělské produkce v době nedostatku potravin po válce (pevná výkupní cena), přes podporu příjmu v odvětvích s nižším růstem produktivity práce (přímé platby), k deformaci světových trhů (exportní subvence) i k šíření politik do oblastí, kterých se původní historický kontext vzniku politiky vůbec netýkal (dorovnání plateb pro nově přistoupivší země do EU – argument rovných podmínek). Jiným příkladem může být letecký průmysl (strategický sektor v období studené války), jehož podpora vede k vzniku navazujících odvětví včetně vzdělávacích oborů a jehož aktuální ekonomická neudržitelnost je řešena subwencemi, státními zárukami a vládními zakázkami (včetně vojenských).

3.3. Fungování demokratického politického systému a role státu

Pro praktickou aplikaci STE v demokratickém politickém systému jsou problematické závěry, k nimž dochází ekonomická teorie demokracie. Ta předpokládá, že politici mají tendenci výměnou za politickou podporu a hlasy poskytovat benefity a chránit zájmy jednotlivých organizovaných zájmových skupin. Takové benefity ale mají často charakter omezení efektivity tržní koordinace ekonomických vztahů, redistribuují příjmy od spotřebitelů a zatěžují veřejné finance. Producenti se zejména snaží omezit konkurenci na trhu a dosáhnout pozice, kdy jim veřejná politika pomůže k dosažení permanentních zisků na úkor spotřebitelů a daňových poplatníků. *Business* se tak napojuje na veřejný sektor. Veřejné projekty umožňují navýšení ceny, v deklarovaném veřejném zájmu jsou zaváděny licenční podmínky, certifikace, zákonem zřízené komory s povinným členstvím. Veřejným zájmem a podílem na výkonu veřejné správy se zaštiťují odborné sdružení regulující soutěž (komory notářů, exekutorů, poskytovatelů různých služeb). Sdružení lobují o garanci odměny veřejnou normou (zákony a vyhláškami stanovené tarify a paušály, které limitují cenovou konkurenci).

Ekonomická teorie politiky (viz Downs, 1957) předpokládá, že úřednický aparát nemá zájem na omezení těchto tendencí, protože jeho úspěch není měřen efektivitou managementu či uspokojením zájmů občanů, ale indikátory vlivu a významu (velikost spravovaného rozpočtu, množství pracovníků, rozsah kompetencí). Zvláštní oblastí zájmů tohoto přístupu jsou veřejné finance a veřejný rozpočet. Výše naznačená logika (preferenze politiků a administrativního aparátu) vede k upřednostnění stránky výdajů veřejných rozpočtů (získávají podporu a vliv) před stránkou příjmů (vedou k riziku ztráty podpory). Technokratická logika, která má převažovat v moderní demokracii nad ideovými motivacemi

⁶ Sociální spravedlnost jako legitimizace zvláštních zájmů a exkluzivních privilegií viz Hayek (1996, s. 252).

a důslednou reprezentací zájmů, pak vede k následujícím tendencím v souvislosti se sestavováním a správou veřejných rozpočtů: z potenciálních výdajů jsou nejvíce preferovány ty, které pravděpodobně povedou k největšímu zisku hlasů; z potenciálních příjmů pak ty, které pravděpodobně povedou k nejmenší ztrátě hlasů. Přičemž příjmy rozpočtu jsou chápány jen jako nezbytnost k realizaci výdajů. Primát výdajů před příjmy může do určité míry vysvětlit jak tendenci k deficitnímu financování, tak komplikovanost a netransparentnost veřejných financí. Vzájemné odtržení toho kolik, co a kdo platí, od toho, kolik, čeho a kdo získává, umožňuje vytvořit dojem, že jednotlivé sociální skupiny a jejich zájmy jsou chráněny. Benefity jsou koncentrovány a přesně zaměřeny, náklady jsou netransparentně rozprostřeny mezi množstvím aktérů i v čase (konkrétní benefity mohou být pokryty budoucími příjmy a/nebo jinými skupinami).

Výsledkem všech uvedených tendencí je politizace hospodářské sféry (úspěch je závislý nejen na ekonomické efektivitě, ale i na ovlivnění veřejného procesu) a ekonomizace politiky (veřejná správa a realizace veřejných zájmů je svěřována soukromým subjektům působícím na regulovaných trzích, dochází k personálnímu provázání mezi ekonomickou a politickou elitou, úspěch v jedné z oblastí je považován za vhodnou kvalifikaci pro druhou).

4. Doporučení

Smyslem interpretace politické a ekonomické reality perspektivou STE je formulace závěrů o podmínkách a charakteru vhodné regulace sociálně ekonomického systému ve vztahu k vymezenému cíli – tj. maximalizaci míry uspokojení potřeb občanů-spotřebitelů.

Základem koncepce STE je regulace na úrovni řádu, kdy *řádem* rozumíme stabilní, vzájemně konzistentní a v důsledcích a normativním působením předvídatelný systém pravidel – pokud je třeba formálních, pokud je to nezbytné právních (vykonatelných systémem státního vynucení) (srov. Eucken, 2004, s. 378). Pokud jde o normy vynucované státem, je vhodné rozlišovat konstituční úroveň *tvorby pravidel* a procedurální úroveň rozhodování v rámci pravidel o konkrétních nástrojích k realizaci cílů (srov. Eucken, 2004, s. 336). Na konstitutivní úrovni pravidel hry je třeba usilovat o naplnění podmínky konsenzuálnosti a dlouhodobosti. Na procesní úrovni je třeba dbát toho, aby intervence do soutěže byly správně zacíleny, bylo jich užito pouze, pokud je to nezbytné a měly by být dočasného charakteru. Opatření přijatá na jasně definovanou dobu umožní přinejmenším lobbying těch, kdo nesou náklady v zájmu jeho zrušení (jen minimální požadavek: v případě koncentrovaného užítka a rozprostřených nákladů není zrušení pravděpodobné). Nutná je analýza skutečných efektů: jsou naplněny

deklarované cíle, nebo slouží jiným zájmům? V případě nápravy tržních selhání – např. omezení negativních externalit: je třeba zkoumat, zda dochází k omezení jejich produkce a nápravě negativních efektů (v případě ekologické daně: dochází zatížením výroby k omezení neekologické výroby a z výnosu k nápravě škod?), nebo slouží např. ke generování příjmů rozpočtů využívaných nezávisle na tomto cíli?⁷

Systém STE by proto měl být transparentní a jednoduchý, štíhlý (jen v rozsahu nezbytně nutném, cíli zdůvodněný podíl veřejných výdajů na HDP), vysoká soutěživost trhu by měla v maximální míře uspokojovat potřeby spotřebitelů. Cílem STE je omezování benefitů pro aktivní zájmové skupiny. Základní princip subsidiarity je doplněn – tam kde je to efektivní a spravedlivé – principem solidarity, ale pouze jako doplňkovým nástrojem.

Významným nástrojem ke zvýšení efektivity fungování systému je v rámci koncepce STE *depolitizace*. Politický proces je totiž vychýlen ve směru pragmatického nadužívání procedurálních politik a vede k erozi normativních očekávání vycházejících z konstitutivní roviny. Je tomu tak do té míry, že je ohrožena předvídatelnost systému, což vede ke snížení míry kooperace v rámci komplexních hospodářských vztahů – vede k časté aktivizaci nákladného a nepružného aparátu vynucování práv a např. také ke zvýšení rizik v oblasti investic. Posiluje se tak motivace k jednání dle logiky kolektivní akce a k černému pasážerství. Reakcí je nekoncepční a partikulárními zájmy stimulovaná regulace, která (z hlediska zájmu společnosti na efektivním fungování hospodářského systému) dále prohlubuje negativní jevy.

Normativním základem koncepce STE je přesvědčení, že jedinou legitimní strategií obecného ekonomického úspěchu je soupeření prostřednictvím výkonu. Pokud je cílem a měřítkem efektivity politiky boj o zákazníka, pak uspěje ten, kdo poskytuje nejlepší servis spotřebiteli (Eucken, 2004, s. 43). Jiné strategie – preemptivní strategické jednání, kartely, prosazování zvláštních potřeb firmy prostřednictvím veřejné regulace a účelová politická intervence jsou nelegitimní (srov. Böhm, 1937, s. 123 a n.; Eucken, 2004, s. 267; Röpke, 1960, s. 31). Koncepce STE připouští užitečnost určitých forem průmyslové politiky. Identifikace sektorů s potenciálem k růstu a usměrnění a urychlení přesunu zdrojů v rámci ekonomické struktury může vést k efektu pozitivních externalit, vysoké efektivity a kvalitě produkce, zvyšování kvality fyzického i lidského kapitálu a v konečném důsledku k nárůstu užitku spotřebitele. Velmi reálným rizikem jsou omezené předpoklady (politické preference, logika kolektivní akce) a nízká úspěšnost (turbulentní světová ekonomika) politického aparátu identifikovat správné

⁷ *Ekologická daň* by měla snížit pobídky k produkci spojenou se škodami na prostředí a se získaných prostředků napravit škody či kompenzovat dotčené.

odvětví a správné nástroje k ovlivnění ekonomické struktury. Zatímco záruka úspěchu těchto politik není, je zde jistota diskriminace a snížení přehlednosti systému. Zvláště lákavá je pro politický aparát možnost ochrany ohrožených (a k politické akci motivovaných firem a odvětví). Proto by se měla strukturální (průmyslová) politika zaměřit především na vytváření obecně příznivých podmínek pro hospodářskou aktivitu (infrastruktura, soutěžní politika, efektivní ochrana práv, flexibilita pracovních trhů, snížení byrokratické zátěže a kultivace lidského kapitálu), které samy usnadní a zrychlí proces přizpůsobení.

4.1. Požadavek silného státu

Nejdůležitějším prostorem pro aplikaci STE se po druhé světové válce stalo Německo, tedy země, kde celá koncepce vznikla. Řada aspektů STE se rozšířila do dalších států západní Evropy a koncepce se minimálně v deklaratorní rovině stala základem hospodářského uspořádání EU. Přijetí zmíněného řádu je spojeno s obdobím vysokých hospodářských růstů a relativní politické stability. Tento první pokus o jeho aplikaci však, podle nás především v posledních desetiletích 20. století, ztrácel na důslednosti, což časem vedlo k degeneraci hospodářsko-politického systému do podoby, kterou velmi dobře vystihuje ekonomická teorie demokracie. Procesní politika prováděná politiky vedené vlastním zájmem v některých oblastech začíná dominovat nad politikou řádu. Vliv zájmových skupin usilujících o využití státního aparátu dosáhl takové úrovně, že může být ohroženo udržení samotného řádu, který postupně ztrácí legitimitu. Reakcí na zhoršující se situaci může být například nárůst vlivu antisystémových hnutí od konce 90. let 20. století.

Řada prvků STE, jako jsou např. tržní koordinace a ochrana vlastnických práv, jsou považovány za samozřejmé. Zapomíná se, že jde o historicky specifické instituce propojené s celou řadou dalších institucí a kulturních vzorců chování, o které je potřeba neustále pečovat. Právě to má být praktickou náplní politiky řádu. Také se zapomíná, že udržení samotného řádu je podmíněno udržením jeho legitimacy skrze zachování sociálního smíru. Ten je narušován mj. i necitlivými procesními politikami, které znemožňují férovou soutěž v rovných podmínkách a tudíž ztrátu perspektivy pro znevýhodněné skupiny obyvatelstva. Problémem je i omezování některých systémově potřebných státních výdajů (tvorba sociálního kapitálu) a přesměrování takto získaných prostředků nejsilnějším zájmovým skupinám v rámci procesních politik. Při snaze o zeštíhlení státu jsme svědky i jeho problematického oslabování v oblastech, které jsou spojeny se zajištěním fungování samotného řádu. Přičemž výsledkem deklarovaných snah v konečném důsledku většinou není žádné výraznější zeštíhlení státu, ale pouze přesměrování veřejných výdajů ve prospěch nejsilnějších lobbyistických uskupení.

Řešením současné neutěšené situace je podle našeho názoru explicitní přiznání této situace a pokus o návrat k základním principům STE s jasným oddělením politiky řádu a procesní politiky. Druhý cílený a systematický pokus o aplikaci STE je podle našeho názoru věrohodnou cestou pro řešení některých společensko-hospodářských nešvarů začátku 21. století, zmíněných v předchozích odstavcích. Pokusy o rezignaci na tvorbu řádu ze strany státu a snahy o jeho nahrazení spontánní tvorbou pravidel podle nás nepovedou ke kýženému výsledku, kterým je maximální využití přínosů hospodářské koordinace na základě trhu. A tak zatímco ve sféře procesní politiky by zeštíhlení státu bylo vítaným jevem, snaha o eliminaci státních politik v oblasti tvorby řádu by podle našeho názoru vedla k nežádoucím důsledkům. Bez politiky řádu by aktéři mohli místo rozšíření koordinace na základě trhu raději volit přechod k historicky tradičnějším formám koordinace spojené s klientelismem a nepotismem, které mohou být racionální z hlediska jednotlivého aktéra, protože snižují nejistotu, nicméně jsou neracionální z hlediska celé společnosti. Víra v samovolné udržení řádu bez cíleného úsilí ze strany veřejných institucí je proto podle nás problematická.

Koncepce STE pracuje s požadavkem silného státu (srov. Eucken, 2004, s. 326; Vanberg, 2011, s. 17). Jde o bod, který je mnohdy nesprávně interpretován. Silný stát je takový, který produkuje transparentní a konsensuální pravidla hry na úrovni konstitutivního řádu a do samotného politického či hospodářského procesu intervnuje jen tehdy, pokud je to možné a účelné (srov. Goldschmidt a Wohlgemuth, 2008, s. 268). Ideálem silného státu je (na bázi základní společenské smlouvy) delegovaná autorita k tvorbě politik, kde má expertní management jasně stanovené cíle (nejobecněji management ekonomiky v zájmu občanů-spotřebitelů) a pravidla jednání.⁸ Klíčové je omezení množství kanálů pro interakci mezi tvůrci politik a zájmovými skupinami mimo demokratický politický systém (srov. Oatley, 2012, s. 95 a n.).⁹ Kontrola přístupu lobbyistů a představitelů zájmových skupin k tvůrcům politik a omezení jejich vlivu není popřením principů STE, ale naopak je znakem silného státu, který je jejím hlavním pilířem. Pochopení systematické tendence komplexního socioekonomického systému vedoucí k omezení hospodářské soutěže a netransparentnímu využívání systému subvencí a podpor vyústilo v požadavek depolitizace a přísného omezení možnosti využití procesních opatření. Takový stát má za úkol odhalovat černé pasažéry a trestat je. Opakovaná a transparentní hra stejných aktérů vede

⁸ Evropská integrace a podoba současné Evropské unie je – pokud jde o základní články Římských smluv – s takovou koncepcí do značné míry kompatibilní.

⁹ Příkladem může být institut tzv. *fast track authority* prezidenta v USA. Obecně: návrh vypracovaný exekutivou či experty na základě daných požadavků je legislativním tělesem jako celek přijat či odmítnut bez možností pozměňovacích návrhů (jako nejčastěji a nejméně transparentního kanálu ovlivňování politik partikulárními zájmy).

k prolomení vězňova dilematu a umožňuje opustit Nashovu rovnováhu (individuálně racionální – pragmatické – jednání nadřazující partikulární zájem celospolečenské efektivitě) a umožňuje dosažení paretooptimální situace (všestranná kooperace sledující absolutní nárůst užitku) (viz Buchanan a Tulock, 1965, s. 171 a n.). Politická reprezentace má za úkol kultivovat prostředí, posilovat legitimitu systému, podporovat neformální a kulturní a sociální pravidla a hodnoty, které se osvědčily a vytvářejí předvídatelné a transparentní prostředí pro sociální a ekonomickou aktivitu (Müller-Armack, 1982, s. 60 a n.). To snižuje rizika vzájemné závislosti v komplexních vztazích, zvyšuje tak návratnost osobních i podnikatelských investic. Sociálně tržní ekonomika je či může být v tomto smyslu považována za instituci, která na základě své účelnosti a efektivity sice vede individuální aktéry k určitému omezení svobody svého jednání, nicméně na druhou stranu jejich svobodu rozšiřuje, protože umožňuje jednání dříve obtížně dosažitelné či nedosažitelné. Celkovým výsledkem je zvýšení celkového užitku společnosti a potažmo užitku jednotlivých aktérů.

Závěrem

Hlavním cílem v této stati bylo představit a diskutovat konkrétní interpretaci koncepce sociálně tržní ekonomiky. V naší interpretaci jsme se soustředili nejen na ideové základy koncepce, ale především na zdůraznění těch argumentačních bodů, které představují propojení se základními premisami a aplikačními důsledky neoklasické ekonomie. Ponecháme-li normativní předpoklady samotné neoklasické ekonomie stranou, podle nás lze tvrdit, že na úrovni reálného fungování socioekonomického systému dochází k značnému a převážně bezrozpornému průniku mezi fundamenty neoklasické ekonomie a implikacemi STE. Navíc máme za to, že argumenty podporující aplikaci základních bodů koncepce STE v reálné hospodářské politice jsou přesvědčivé a inspirující. Obhajoba obecné potřeby i konkrétní podoby státní intervence do fungování systému (na úrovni politiky řádu) – tak jak jí předpokládá koncepce STE – se může opírat o argumenty tržních selhání, je však rovněž vysoce kompatibilní s premisami institucionální ekonomie.

Sekundárním cílem této stati pak byla taková interpretace a diskuze koncepce STE, která by upozornila na specifčnost a tendenčnost vnímání tohoto konceptu v geopolitické oblasti postkomunistické Evropy. Proto jsme se obzvláště soustředili na sociální dimenzi koncepce. Nepochopení a neporozumění vycházejí zcela zřejmě z diskursivních rozdílů (pejorativní vnímání adjektiva sociální v oblasti postkomunistické Evropy), ale i z odlišných historických a ideových podmínek (extenzivní růst západní Evropy po druhé světové válce, podpořený

kompromisní dohodou klíčových společenských a sociálních aktérů, znamenal výraznou podporou pro vznik a udržení STE, která v případě transformujících se ekonomik naneštěstí absentovala). Minimálním přínosem této stati pak může být objasnění základních bodů koncepce STE, která je považována řadou tradičních členských států EU za základ sociálně ekonomického uspořádání EU a vhodný model pro nové členské státy, jež z velké části ukončily transformaci svých politických a ekonomických systémů, avšak bez toho, aby tyto hlavní diskutované body STE převzaly zcela za své.

Literatura

- BARR, N. (1992): *Economic Theory and the Welfare State: A Survey and Interpretation*. *Journal of Economic Literature*, 30, č. 2, s. 741 – 803.
- BÖHM, F. (1937): *Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung*. Stuttgart – Berlin: W. Kohlhammer (Vol. 1 of *Ordnung der Wirtschaft*, ed. by F. Böhm, W. Eucken and H. Großmann-Doerth).
- BÖHM, F. (1960): *Reden und Schriften*. Karlsruhe: C. F. Müller.
- BÖHM, F. (1980): *Freiheit und Ordnung in der Marktwirtschaft*. Baden-Baden: Nomos.
- BÖHM, F. (1982): *The Non-State ('Natural') Laws Inherent in a Competitive Economy*. In: STÜTZEL, W., WATRIN, C., WILLGERODT, H. and HOHMANN, K. (eds): *Standard Texts on the Social Market Economy*. Stuttgart: Gustav Fischer, s. 107 – 113.
- BUCHANAN J. M. – TULLOCK, G. (1965): *The Calculus of Consent – Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Ann Arbor: Michigan University Press.
- DOWNNS, A. (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- ERHARD, L. (1958): *Prosperity through Competition*. London: Thames and Hudson.
- ERHARD, L. (1965 – 1966/1982): *Our Social Model: An Integrated Society*. In: Ludwig-Erhard-Stiftung (ed.): *Standard Texts on the Social Market Economy. Two Centuries of Discussion* (s. 63 – 80). Stuttgart – New York: Fischer.
- ERHARD, L. (1988): *Kartelle im Blickpunkt der Wirtschaftspolitik*. In: HOHMANN, K. (ed.): *Gedanken aus fünf Jahrzehnten*. Düsseldorf: Econ-Verl., s. 217 – 223.
- EUCKEN, W. (1950): *The Foundations of Economics. History and Theory of Economic Reality*. London: Hodge.
- EUCKEN, W. (1982): *The Social Question*. In: STÜTZEL, W., WATRIN, C., WILLGERODT, H. and HOHMANN, K. (eds): *Standard Texts on the Social Market Economy*. Stuttgart: Gustav Fischer, s. 267 – 275.
- EUCKEN, W. (2004): *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- EUCKEN, W. (1982): *A Policy for Establishing a System of Free Enterprise*. In: STÜTZEL, W., WATRIN, C., WILLGERODT, H. and HOHMANN, K. (eds): *Standard Texts on the Social Market Economy*. Stuttgart: Gustav Fischer, s. 115 – 131.
- EUCKEN, W. (1992): *The Foundations of Economics – History and Theory in the Analysis of Economic Reality*. Berlin – New York: Springer.
- GERŠL, A. (2006): *Liberalismus, německý ordoliberalismus a hospodářská politika*. Praha: Merit Research. Dostupní na: <ies.fsv.cuni.cz/default/file/download/id/3237>.
- GOLDSCHMIDT, N. – WOHLGEMUTH, M. (2008): *Social Market Economy: Origins, Meanings and Interpretation*. *Constitutional Political Economy*, 19, č. 3, s. 261 – 276.
- HAYEK, F. A. (1960): *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press.
- HAYEK, F. A. (1976): *Law, Legislation and Liberty*. Volume 2. *The Mirage of Social Justice*. London: Routledge & Kegan Paul.

- HAYEK, F. A. (1996): Die Erhaltung des liberalen Gedankengutes. In: KERBER, W. (ed.): Die Anmaßung von Wissen. Neue Freiburger Studien. Tübingen: Mohr Siebeck, s. 249 – 261.
- HODGSON, G. (2001): How Economics Forgot History. London: Routledge.
- KRABEC, T. (2003): Ordoliberalismus a sociální tržní hospodářství. *Politická ekonomie*, *LI*, č. 6, s. 881 – 889.
- MISES, L. (1985): Liberalism. New York: The Foundation of Economic Education.
- MÜLLER-ARMACK, A. (1941): Genealogie der Wirtschaftsstile: Die geistesgeschichtlichen Ursprünge der Staats- und Wirtschaftsformen bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Stuttgart: Kohlhammer.
- MÜLLER-ARMACK, A. (1978): The Social Market Economy as an Economic and Social Order. *Review of Social Economy*, *36*, č. 3, s. 325 – 331.
- MÜLLER-ARMACK, A. (1982): The Second Phase of the Social Market Economy: An Additional Concept of a Humane Economy. In: Ludwig-Erhard-Stiftung (ed.): Standard Texts on the Social Market Economy. Two Centuries of Discussion. Stuttgart – New York: Fischer, s. 49 – 61.
- NUTZINGER, H. G. – HECKER, C. (2008): Gerechtigkeit in der Ökonomie – ein unlösbarer Widerspruch? *Leviathan*, č. 4, s. 543 – 575.
- OATLEY, T. (2012): International Political Economy. Boston: Pearson.
- OKUN, A. M. (1975): Equality and Efficiency. The Big Tradeoff. Washington, DC: The Brookings Institution.
- POLANYI, K. (2006): Velká Transformace. Brno: CDK.
- RATZEL, F. (1923): Politische Geographie. München: Druck und Verlag von R. Oldenbourg.
- RÖPKE, W. (1960): A Humane Economy – The Social Framework of the Free Market. South Bend, Ind.: Gateway Editions.
- SHAVELL, S. (2004): Foundations of Economic Analysis of Law. Cambridge, MA: Belknap Harvard.
- ŠULC, Z. (1990): Jak se zrodil západoněmecký „hospodářský zázrak“. Praha: Práce.
- VANBERG, V. (1988): Ordnungstheorie as Constitutional Economics – the German Conception of a Social Market Economy. *ORDO*, *39*, s. 17 – 31.
- VANBERG, V. (2001): The Constitution of Markets. Essays in Political Economy. London: Routledge.
- VANBERG, V. J. (2011): The Freiburg School: Walter Eucken and Ordoliberalism. Freiburg im Breisgau: Walter Eucken Institute. Dostupné na: <https://portal.uni-freiburg.de/wirtschaftspolitik/dateien/folder.2005-09-22.7023880203/folder.2005-09-22.7371202696/04_11bw.pdf>.
- WILLIAMSON, O. (1985): The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting. London: Macmillan.
- WÖRSDÖRFER, M. (2011): Von Hayek and Ordoliberalism on Justice. Normative Orders. [Working Paper.] Dostupné na: <<http://www.toulouse-justice-2011.fr/fullpapers/b4woersdorfer.pdf>>.